
Geloof in de democratie

Weerbare democratie, weerbare burgers: investeren in de toekomst van onze democratische rechtsstaat

door Frank Wanders

Democratische instituties vormen de ruggraat van onze samenleving. Toch groeit de zorg dat deze instituties steeds minder gewaardeerd worden en dat het vertrouwen in de democratie afneemt. Er wordt gesteld dat er onvoldoende aandacht is voor onze parlementaire geschiedenis, dat democratische instituties als vanzelfsprekend worden beschouwd en dat de weerstand tegen het verhogen van vergoedingen voor politieke

ambtsdragers symbool staat voor een gebrek aan respect voor het democratisch systeem. Dit roept de vraag op: beschouwen we onze democratie inderdaad als een gegeven en investeren we er onvoldoende in?

Als politiek onafhankelijke, evidence-informed organisatie zien wij bij ProDemos deze kwestie als genuanceerd en complex. Sommige veronderstellingen bevatten een kern

van waarheid, maar de realiteit is vaak minder eenduidig. De uitdagingen waarmee de Nederlandse democratie wordt geconfronteerd, hebben diepere en veelzijdige oorzaken en het terugbrengen naar een of twee ontwikkelingen doet dit geen recht.

Nederland wordt internationaal nog altijd als een volwaardige democratie beschouwd. Volgens de Varieties of Democracy (V-Dem) Index behoort Nederland tot de landen met de hoogste scores op het gebied van democratische participatie, transparantie van bestuur en persvrijheid (Nord et al. 2024). Ook de Democracy Index van The Economist Intelligence Unit bevestigt dat Nederland een goed functionerende democratie is, met sterke instituties en een robuust rechtssysteem (Unit 2024). Daarnaast blijkt uit onderzoek dat een groot deel van de Nederlandse bevolking, waaronder ook jongeren, de democratische rechtsstaat steunt en democratie als de beste bestuursvorm beschouwt (Van Wonderen 2021; Wanders 2023). Vertrouwen in instituties zoals de rechtspraak en politie blijft relatief stabiel (CBS 2024; Huijsmans et al. 2024; Miltenburg et al. 2023), wat duidt op een stevige democratische basis. Ook worden basiswaarden zoals vrijheid, gelijkheid en solidariteit breed gedragen, en het vertrouwen in instituties zoals de rechtspraak en politie blijft stabiel (CBS 2023; Huijsmans 2024; Miltenburg et al. 2023). Vanuit dit perspectief lijkt de Nederlandse democratie veerkrachtig.

Toch is deze positieve positie geen garantie voor de toekomst. Wereldwijd staan democratieën onder druk; het aantal liberale democratieën neemt af, terwijl autoritaire regimes terrein winnen (Nord et al. 2024; Unit

2023). Geopolitieke spanningen dragen ook hier bij aan zorgen van Nederlanders en lijken ook in Nederland voor verdeeldheid te zorgen. We zijn niet immuun voor deze antidemocratische en internationale ontwikkelingen.

In dit artikel gaan we hier verder op in. We brengen de uitdagingen en ontwikkelingen in kaart, analyseren we de onderliggende factoren en bieden we oplossingsrichtingen, waarbij we benadrukken dat het nodig is om in te grijpen, maar dat Nederland nog steeds beschikt over een veerkrachtige democratische rechtsstaat.

1. Een wereldwijde erosie van democratische waarden

Hoewel Nederland nog steeds hoog scoort als democratische rechtsstaat, staan democratische vrijheden wereldwijd onder druk. Het aantal volwaardige democratieën neemt af, terwijl autoritaire regimes terrein winnen en bestaande democratieën geconfronteerd worden met een verslechtering van rechtsstatelijke normen (Nord et al. 2024; Unit 2023). Volgens het V-Dem Democracy Report 2024 bevindt de wereld zich in een fase van “autocratisering,” waarbij meer landen democratische rechten afbouwen dan versterken. Autoritaire regimes consolideren hun macht door persvrijheid in te perken, de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht te ondermijnen en politieke oppositie te criminaliseren (V-Dem 2024).

Deze trend beperkt zich niet tot verre landen, maar heeft ook directe gevolgen voor Europese democratieën. Hongarije en Polen laten zien hoe democratische erosie binnen de Europese Unie kan plaatsvinden, waar-

bij de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht, persvrijheid en fundamentele burgerrechten onder druk staan. Ook in Nederland roept dit fundamentele vragen op over de weerbaarheid van de democratie.

Nederland wordt steeds vaker geconfronteerd met geopolitieke spanningen en internationale invloeden die de binnenlandse politieke dynamiek beïnvloeden. De WRR stelt zelfs dat Nederland zich moet organiseren rond deze nieuwe realiteit, die niet alleen buitenlandse politiek raakt, maar het gehele openbaar bestuur en de samenleving als geheel (WRR 2024).

Om deze dreigingen het hoofd te bieden, is een sterk democratisch fundament noodzakelijk. Dit betekent niet alleen het beschermen van instituties, maar ook het versterken van democratisch bewustzijn en weerbaarheid bij haar burgers.

1.a. Polarisatie

Polarisatie is de afgelopen jaren een centraal thema in het maatschappelijke en politieke debat in Nederland. Op zichzelf hoeft polarisatie geen bedreiging te vormen voor de democratie—gezonde democratische systemen gedijen juist bij debat en ideologische diversiteit. Toch lijkt in Nederland vooral de perceptie van polarisatie sterk toe te nemen. Volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) vindt 75% van de Nederlanders dat polarisatie groeit, en 71% ervaart daadwerkelijk conflicten met mensen die andere opvattingen hebben (Miltenburg et al. 2022; Kunst et al. 2024). Interessant genoeg suggereren andere onderzoeken dat de feitelijke meningsverschillen minder groot zijn dan vaak wordt aangenomen (Toshkov et al.

2024; Muis, 2024).

Toch mogen de gevolgen hiervan niet worden onderschat. Zoals het SCP (2022) stelt:

“Een gepolariseerde samenleving – of dat nu daadwerkelijk zo is of door mensen zo wordt beleefd – kan ervaren vijandigheid tussen politieke tegenstanders aanwakkeren. Dat kan op den duur de sociale cohesie en het functioneren van de democratie aantasten.”

Deze dynamiek heeft niet alleen maatschappelijke, maar ook politieke consequenties. Politieke debatten verharder, compromissen worden moeilijker en een deel van de bevolking voelt zich niet langer gerepresenteerd, wat het vertrouwen in democratische instituties ondermijnt (Miltenburg et al. 2023). Veel burgers ervaren de overheid niet als een bondgenoot, maar als een entiteit die losstaat van hun realiteit of zelfs een vijand.

Het is daarom nodig om opnieuw te benadrukken dat democratie draait om het vinden van gemeenschappelijke grond, niet om het verslaan van de ander. De democratie is meer dan de meeste stemmen gelden. Zonder begrip van deze basis dreigt verdere fragmentatie van de samenleving en verzwakking van de democratische rechtsstaat.

1.b. Ongelijke kansen in onze democratische rechtsstaat

Een fundamentele uitdaging binnen de Nederlandse democratie is de toenemende ongelijkheid in kansen om als volwaardig burger deel te nemen aan het democratisch proces. Deze ongelijkheid manifesteert zich in verschillende vormen en heeft ingrijpende gevolgen voor de representatie en het ver-

trouwen in de democratie.

Stemmen is de meest gangbare manier van politieke invloed en dat gebeurt in meer en mindere mate. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 was de opkomst relatief hoog met 79,3%, maar dit percentage daalt aanzienlijk bij andere verkiezingen: 58,8% bij de Provinciale Statenverkiezingen (2023), 49,6% bij de Gemeenteraadsverkiezingen (2022), en gemiddeld slechts 40% bij de Europese Parlementsverkiezingen (Kiesraad 2021, 2023, 2024).

Naast stemmen zijn er andere vormen van politieke participatie, zoals partijlidmaatschap, deelname aan politieke bijeenkomsten (7%), of direct contact met politici (7,7%). Deze conventionele participatievormen zijn echter relatief laag (Miltenburg et al. 2023). Tegelijkertijd laten onconventionele participatievormen — zoals demonstraties (4%), deelname aan actiegroepen (4%) en acties via sociale media (10%) — een lichte groei zien (Schmeets 2017; Miltenburg et al. 2023).

Een lagere opkomst hoeft niet per definitie een probleem te zijn, als mensen in Nederland meer evenredig gerepresenteerd worden, maar ook dit lijkt niet het geval. Theoretisch opgeleiden - HBO en academisch opgeleiden - stemmen aanzienlijk vaker (90%) dan praktisch opgeleide burgers (75%) en zijn ook op andere manieren politiek actiever, wat ze beter in staat maakt om invloed te oefenen (Barsegyan, Knigge & Maas 2023; Kunst et al. 2024; Gallego 2007; Ipsos 2023; Schmeets 2017, 2023).

Deze ongelijkheid vertaalt zich ook naar politieke representatie. In 2021 had 65% van de

Nederlandse kiezers een praktische opleiding, terwijl slechts 7% van de Kamerleden een vergelijkbare achtergrond had. Daarentegen had 75% van de Kamerleden een universitaire opleiding, terwijl slechts 14% van de kiezers tot die groep behoorde (Parlement, 2021). Hoewel er enige verbetering is (ANP 2024), met een daling in het aantal Kamerleden met een universitaire achtergrond (Trappenburg 2025), blijft de representatie van praktisch opgeleiden ver achter.

Hierdoor zijn de belangen van theoretisch opgeleiden beter vertegenwoordigd in de politieke besluitvorming, terwijl juist praktisch opgeleiden zich vaak ondergerepresenteerd en ongehoord voelen (SCP 2024; Schakel & Hakhverdian 2018).

Mark Bovens en Anchrit Wille (2010) omschrijven deze situatie als een “diplomademocratie” — een systeem waarin de belangen van hoger opgeleiden domineren. In een politiek klimaat waarin theoretisch opgeleiden domineren, voelen praktisch opgeleiden zich ondervertegenwoordigd en buitengesloten van het besluitvormingsproces (Bovens 2025; Van Ostaijen 2025). De waarden, normen en netwerken van praktisch en theoretisch opgeleiden drijven steeds verder uit elkaar en onbegrip voor elkaars waarden en leefwereld nemen daardoor alleen maar toe. Dit wordt ondersteund door onderzoek van het SCP, waaruit blijkt dat 60% van de Nederlanders vindt dat de overheid niet in hun belangen handelt (Miltenburg et al. 2023).

De gevolgen van deze politieke ongelijkheid zijn duidelijk: gevoelens van vervreemding, wantrouwen en machteloosheid nemen toe. Wanneer grote groepen burgers het gevoel

hebben dat hun problemen worden genegeerd of gebagatelliseerd, ontstaat een versterkt gevoel van achterstelling en wordt het ‘wij-zij’-denken verder aangewakkerd. Dit ondermijnt het vertrouwen in de democratische rechtsstaat, voedt de gevoelens van polarisatie en belemmert sociale cohesie en begrip.

Alleen door structureel te investeren in gelijkwaardige kansen en door praktisch opgeleiden beter te betrekken bij het democratische proces, kan de kloof tussen burgers en burgers en de politiek worden verkleind en de weerbaarheid van grote groepen burgers vergroot. Een representatieve democratie vereist dat alle burgers, ongeacht hun achtergrond, een gelijke kans hebben om invloed uit te oefenen en gehoord te worden in het politieke proces.

1.c. De invloed van individualisering op de democratische rechtsstaat

Naast polarisatie en ongelijkwaardige kansen speelt ook de invloed van individualisering een belangrijke rol in de uitdagingen waarmee onze democratische rechtsstaat wordt geconfronteerd. Individualisering op zich is geen probleem en biedt belangrijke voordelen, zoals keuzevrijheid, ruimte voor zelfontplooiing en autonomie. Tegelijkertijd brengt een doorgesloten individualisering ook risico's met zich mee, vooral wanneer het gemeenschapsgevoel en de bereidheid tot democratische samenwerking onder druk komen te staan.

Hoewel de steun voor basiswaarden zoals vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit nog steeds hoog is, worden deze waarden steeds vaker vanuit een individualistisch perspec-

tief benaderd. Vrijheid wordt bijvoorbeeld vaak gezien als het recht om te doen wat men zelf wil (Beugelsdijk 2020; Demant 2020), zonder voldoende oog te hebben voor de grenzen en verantwoordelijkheden die deze vrijheid met zich meebrengt. Zo laat ook een recent onderzoek zien dat jongeren vrijheid van meningsuiting belangrijk vinden, maar dat deze steun sterk afneemt wanneer deze vrijheid botsingen veroorzaakt binnen hun eigen groep (Thijs et al. 2024). Dit patroon zien we ook terug in bredere maatschappelijke debatten, waarin burgers hun eigen rechten benadrukken, maar minder geneigd zijn de rechten en belangen van anderen in diezelfde context te erkennen.

Een zorgwekkende ontwikkeling is dat een aanzienlijk deel van de bevolking, vooral jongeren, minder waarde lijkt te hechten aan democratische processen wanneer deze als obstakel worden gezien voor persoonlijke belangen of snelle besluitvorming. Onderzoek wijst uit dat jongeren vaker democratische procedures terzijde willen schuiven als zij vinden dat urgente problemen of eigen belangen sneller opgelost moeten worden (Van Wonderen 2021). Dit kan ertoe leiden dat zij minder belang hechten aan instituties zoals de rechterlijke macht, het parlement of de vrije pers, die juist een essentiële rol spelen in het beschermen van democratische waarden.

De gevolgen hiervan voor de democratische rechtsstaat zijn aanzienlijk. Democratie is niet alleen een systeem van rechten, maar ook van gedeelde verantwoordelijkheden. Dit spanningsveld tussen individuele vrijheid en collectieve belangen wordt steeds duidelijker zichtbaar. Fundamentele waar-

den zoals gelijke behandeling, pluralisme en de balans tussen uitvoerende en controlerende macht botsen in de praktijk, wat leidt tot uiteenlopende verwachtingen van de overheid. Daarbij is niet alleen de effectiviteit van beleid van belang, maar ook de mate waarin burgers zich gehoord en rechtvaardig behandeld voelen.

Als het collectieve belang structureel ondergeschikt raakt aan individuele wensen, verliest de democratie haar verbindende kracht. Zonder deze balans dreigt een steeds individualistischer samenleving waarin wederzijds begrip afneemt en het democratisch proces als een obstakel wordt gezien in plaats van als een middel tot gemeenschappelijke besluitvorming.

2. Samenvatting: Terecht zorgen, maar ook weerbaarheid en realisme

De huidige ontwikkelingen geven aanleiding tot zorg over de toekomst van de democratische rechtsstaat. Wereldwijd zien we een afname van democratische vrijheden, een toenemende invloed van autoritaire tendensen en een groeiend wantrouwen in politieke instituties. Ook in Nederland staat de representatieve democratie onder druk. De kloof tussen burgers en politiek vergroot zich, en het vertrouwen in het probleemoplossend vermogen van de overheid neemt af (Miltenburg et al. 2024; CBS 2023). Burgers zoeken hierdoor naar alternatieve vormen van inspraak, soms buiten de traditionele politieke kanalen om, of verwachten daadkrachtiger leiderschap.

Toch is er ook reden voor realisme en vertrouwen in de veerkracht van de Nederlandse democratie. Ondanks de groeiende onvrede blijft de steun voor democratische

en rechtsstatelijke waarden breed gedragen (SCP 2024). Dit biedt een robuust fundament om de uitdagingen van vandaag en morgen aan te gaan. De democratische rechtsstaat is geen statisch gegeven, maar een systeem dat zich voortdurend kan en moet aanpassen aan maatschappelijke veranderingen.

De uitdagingen waarmee de democratie te maken heeft, vereisen geen simpele oneliners of eenvoudige ingrepen, maar een brede en structurele aanpak. Zoals de WRR stelt, is het van groot belang dat de overheid burgers meer grip geeft op hun omgeving en beleid toegankelijker en responsiever maakt (Tiemeijer et al. 2023). Daarnaast vraagt het versterken van de democratische rechtsstaat om actieve inspanningen om polarisatie en sociale fragmentatie tegen te gaan. Dit betekent niet alleen politieke hervormingen, maar ook een overheid die transparanter verantwoording aflegt, maatschappelijke problemen voortvarend aanpakt en de relatie tussen burger en bestuur herstelt (Kunst et al. 2024).

Om de democratie toekomstbestendig te maken, is een actieve en structurele inzet noodzakelijk. Dit vraagt om gerichte investeringen in democratisch onderwijs, maatschappelijke dialoog en participatie op alle niveaus van de samenleving. Dit doen we niet alleen door het versterken van instituties, maar ook door het vergroten van de weerbaarheid van burgers. Door burgers beter toe te rusten met kennis, vaardigheden en een bewust democratisch besef, kan Nederland zich wapenen tegen de erosie van democratische waarden en de uitdagingen van de 21e eeuw.

Democratie is geen vanzelfsprekendheid, maar een systeem dat onderhoud, inzet en be-

trokkenheid vereist. De centrale vraag is dan ook niet of we in democratie willen investeren, maar hoeveel we bereid zijn te investeren om haar toekomst te waarborgen en haar weerbaar te maken tegen interne en externe bedreigingen

2.a. Brede aanpak en maatschappelijke initiatieven

Het tegengaan van democratische erosie vraagt om een brede en geïntegreerde aanpak. Zoals eerder besproken, zijn de oorzaken complex en veelvormig—van polarisatie en sociale ongelijkheid tot een afnemend begrip van democratische principes. Hoewel een structurele oplossing buiten de scope van dit stuk valt, ligt er een duidelijke opdracht om burgers weerbaarder te maken tegen antidemocratische tendensen en maatschappelijke crises. Democratische weerbaarheid is niet alleen een kwestie van instituties beschermen, maar ook van een actieve, geïnformeerde en betrokken burgerbevolking die de democratische rechtsstaat waardeert, begrijpt en verdedigt.

Hiervoor kunnen democratische bewustwording en betrokkenheid worden gestimuleerd. Daarbij kan worden gedacht aan investeringen in laagdrempelige initiatieven die burgers helpen deel te nemen aan het democratische proces. Denk hierbij aan cursussen over politieke participatie, gemeenschapsprojecten die burgerbetrokkenheid vergroten en programma's die de dialoog tussen verschillende bevolkingsgroepen bevorderen. Door mensen op verschillende niveaus en via diverse kanalen te betrekken bij democratische processen, wordt de drempel om actief deel te nemen verlaagd en groeit het maatschappelijk draagvlak voor de democratische rechtsstaat.

Naast kleinschalige initiatieven is er ook behoefte aan structurele investeringen in democratische educatie en bewustwording. Een opvallend gemis in Nederland, zeker in vergelijking met andere westerse democratieën, is het ontbreken van een parlementair bezoekerscentrum. Een dergelijk centrum zou een belangrijke rol kunnen spelen in het vergroten van democratische kennis en maatschappelijke betrokkenheid. Door middel van interactieve tentoonstellingen, debatsessies en educatieve programma's zouden burgers en jongeren niet alleen inzicht krijgen in de werking van het parlement en het besluitvormingsproces, maar ook de democratische geschiedenis en kernwaarden beter leren begrijpen. Bovendien biedt zo'n centrum de mogelijkheid om zelf te ervaren hoe complexe politieke keuzes tot stand komen, wat kan bijdragen aan meer begrip voor het democratische proces.

Een parlementair bezoekerscentrum zou daarmee niet alleen een educatief initiatief zijn, maar ook een symbolische brug tussen burgers en politiek. Door te investeren in brede maatschappelijke initiatieven en structurele betrokkenheid te stimuleren, kan de democratische rechtsstaat niet alleen worden versterkt, maar ook toekomstbestendig worden gemaakt. In het volgende deel gaan we dieper in op de rol van onderwijs als fundament van democratische veerkracht.

3. Onderwijs als fundament van een weerbare democratische rechtsstaat

Een sterke democratische rechtsstaat begint bij onderwijs. Niet alleen als basis voor taal- en rekenvaardigheden, maar ook als instrument om burgers voor te bereiden op hun rol binnen een democratische samenleving.

Democratisch burgerschap vraagt niet alleen om kennis over instituties en besluitvorming, maar ook om een houding en vaardigheden die actieve participatie mogelijk maken (Wanders 2023). Door structureel te investeren in deze drie pijlers—kennis, houding en vaardigheden—kan de democratische weerbaarheid van burgers worden versterkt.

3.a. Kennis van democratische principes en instituties als fundament voor een weerbare democratie

Een goed functionerende democratie vereist kennis en betrokkenheid van haar burgers. Uit onderzoek blijkt alleen dat veel Nederlanders—en met name jongeren—moeite hebben om fundamentele democratische principes te duiden binnen een bredere context (Avery et al. 2012; De Groot et al. 2014; Nieuwelink et al. 2018). Adolescenten beschrijven democratie vaak eendimensionaal en slagen er niet in de betekenis ervan te koppelen aan hun eigen leven (Flanagan et al. 2005; Nieuwelink et al. 2016). Hierdoor blijft democratie een abstract concept, losgekoppeld van de dagelijkse realiteit.

Dit gebrek aan inzicht is problematisch. Democratische waarden zoals vrijheid, gelijkheid en solidariteit kunnen conflicteren, en het vinden van een balans vereist kennis en weerbaarheid. Een groeiende groep burgers beschouwt democratie primair als een instrument voor eigenbelang in plaats van als een systeem dat bemiddelt tussen diverse maatschappelijke groepen. Daarnaast tonen internationale studies aan dat Nederlandse jongeren weinig weten over politieke instituties en besluitvorming, wat leidt tot ongelijkheid in democratische participatie (Munnikma 2017; Daas et al. 2023; Wanders 2023). Leer-

lingen op het vmbo hebben structureel minder kennis over het politieke systeem dan hun havo- en vwo-leeftijdsgenoten, wat resulteert in ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen (Thijs et al. 2019).

Om deze negatieve trend te keren, is gerichte investering in democratische educatie noodzakelijk. Burgerschapsvorming moet een centrale rol spelen in het onderwijs, met een curriculum dat niet alleen theoretische kennis biedt, maar ook de praktische werking van democratie inzichtelijk maakt. Educatieve programma's die jongeren laten ervaren hoe besluitvorming werkt, vergroten hun weerbaarheid tegen antidemocratische invloeden, misinformatie en wij-zij denken en versterken de democratische betrokkenheid.

Een samenleving waarin burgers begrijpen hoe democratie functioneert, leidt tot een eerlijkere verdeling van politieke invloed en een sterkere representatie van alle groepen. Zonder kennis geen verbondenheid—wie de democratie niet kent, kan er ook niet van houden.

3.b. Een positieve houding en begrip voor de complexiteit van democratische waarden om polarisatie tegen te gaan

Democratische principes zoals vrijheid, gelijkheid en solidariteit worden breed ondersteund, maar hun interpretatie wordt steeds individueler (Beugelsdijk 2020; Demant 2020). Dit leidt tot spanningen tussen individuele rechten en collectieve verantwoordelijkheden en voedt de perceptie van polarisatie.

Onderzoek laat zien dat jongeren vrijheid

van meningsuiting belangrijk vinden, maar ook dat deze steun afneemt zodra die vrijheid tot conflicten binnen hun eigen sociale groep leidt (Thijs et al. 2024). Dit illustreert hoe democratische waarden met elkaar kunnen schuren en waarom het nodig is om kritisch denken en verdraagzaamheid te bevorderen. Zonder de vaardigheid om met deze spanningen om te gaan, ontstaat het risico dat burgers democratische principes terzijde schuiven zodra deze niet direct in hun eigen belang lijken te zijn. Dit wordt versterkt door maatschappelijke ontwikkelingen zoals individualisering, waarin collectieve belangen steeds vaker ondergeschikt raken aan persoonlijke voorkeuren.

Door actieve investeringen in educatie en dialoog over democratische waarden kan polarisatie worden tegengegaan en kan een samenleving worden bevorderd waarin burgers niet alleen hun eigen belangen nastreven, maar ook oog hebben voor het bredere maatschappelijke belang. Dit vraagt om gerichte onderwijsmethoden waarin kritische reflectie, ethische afwegingen en moreel redeneren een centrale rol spelen.

3.c. Vaardigheden om invloed uit te oefenen en actief deel te nemen aan het democratische proces

Kennis en houding alleen zijn niet genoeg. Zonder de vaardigheden om daadwerkelijk invloed uit te oefenen, blijven burgers buitenspel staan in het democratische proces. Veel Nederlanders—vooral jongeren en praktisch opgeleiden—voelen zich onvoldoende toegerust om politiek te participeren (Inspectie van Onderwijs 2022; Wanders 2023). Dit vergroot gevoelens van machteloosheid en politieke vervreemding, wat kan leiden tot lagere op-

komstcijfers en afnemend vertrouwen in de overheid (Miltenburg et al. 2023).

Democratische participatie omvat méér dan alleen stemmen. Burgers moeten leren hoe ze hun stem kunnen laten horen, hoe ze maatschappelijke problemen kunnen analyseren en hoe ze effectief in gesprek kunnen gaan met beleidsmakers en politici. Dit vraagt om praktijkgerichte educatie, zoals debattrainingen, interactieve programma's en simulaties van besluitvorming, zodat ze leren hun stem te laten horen en te laten ervaren waarom dit belangrijk is.

Burgers die niet alleen begrijpen wat democratie is, maar ook ervaren hoe zij hun stem effectief kunnen laten gelden, worden weerbaarder tegen democratische erosie en politieke vervreemding. Door structureel te investeren in een combinatie van kennis, houding en vaardigheden, kunnen we democratische betrokkenheid vergroten, jongeren weerbaarder maken tegen antidemocratische invloeden en structurele ongelijkheden in politieke participatie verkleinen. Burgers die niet alleen weten wat democratie is, maar ook hoe zij hun stem effectief kunnen laten gelden, dragen bij aan een veerkrachtige en weerbare democratische rechtsstaat.

3.d. Uitdagingen

Het belang van goed burgerschapsonderwijs is duidelijk, maar de implementatie ervan vormt een aanzienlijke uitdaging binnen het onderwijs. Scholen en leraren staan onder grote druk door een combinatie van factoren: het aanhoudende lerarentekort, een overvol curriculum en een hoge werkdruk. Tegelijkertijd dwingt de actualiteit – waaronder nieuwe burgerschapsopdrachten en

herstelmaatregelen vanuit de Inspectie van het Onderwijs – scholen om extra inspanningen te leveren. Veel leraren voelen zich op dit moment echter onvoldoende toegerust om burgerschapsonderwijs op een effectieve manier vorm te geven, zeker wanneer zij geconfronteerd worden met polarisatie en extreme meningen in de klas. Dit vraagt om gerichte ondersteuning, professionalisering en ruimte binnen het curriculum. Zonder deze structurele aanpassingen dreigt burgerschapsonderwijs slechts een formele verplichting te blijven in plaats van een krachtig middel om de democratische weerbaarheid van toekomstige generaties te versterken.

Conclusie: investeren in een weerbare democratie

De Nederlandse democratische rechtsstaat is sterk, maar niet onkwetsbaar. Hoewel Nederland internationaal nog steeds tot de best functionerende democratieën behoort, is er geen reden voor zelfgenoegzaamheid. Wereldwijd zien we een trend van democratische erosie, autoritaire tendensen en afbrokkelend vertrouwen in politieke instituties. Ook in Nederland zijn er signalen van toenemende polarisatie, ongelijkheid in politieke participatie en afnemend democratisch besef. Democratische achteruitgang voltrekt zich zelden plotseling, maar sluipt voort—en als we niet alert blijven, kan de erosie van onze fundamentele moeilijk te keren zijn.

Zorgen over de vraag of we onze democratie als vanzelfsprekend beschouwen en er onvoldoende in investeren, zijn dan ook terecht, maar de oorzaken en oplossingen zijn complex. Hoewel Nederland nog steeds een veerkrachtige democratie heeft, moeten we erkennen dat democratische weerbaarheid geen

statisch gegeven is. Het vereist voortdurende inspanningen en structurele investeringen in drie fundamentele pijlers: weerbare burgers, sterke instituties en een toekomstbestendige democratie.

Weerbare burgers vormen de kern van een gezonde democratische rechtsstaat. Zonder voldoende kennis, democratische houding en participatievaardigheden blijft de invloed van burgers beperkt. Daarom is investeren in democratisch onderwijs noodzakelijk—niet alleen binnen het formele onderwijs, maar ook via laagdrempelige initiatieven die brede betrokkenheid stimuleren. Burgerschapsonderwijs moet niet slechts een aanvulling zijn, maar een structureel en doorlopend onderdeel van de ontwikkeling van kritische, actieve en verantwoordelijke burgers.

Daarnaast zijn sterke en toegankelijke instituties onmisbaar voor het vertrouwen in de democratische rechtsstaat. Een overheid die transparanter functioneert, toegankelijker is en burgers daadwerkelijk betreft bij besluitvorming, kan de kloof tussen politiek en samenleving verkleinen. Initiatieven zoals een parlementair bezoekerscentrum kunnen bijdragen aan democratische educatie en betrokkenheid, maar structurele hervormingen zijn nodig om representatiever en responsiever bestuur te realiseren.

Tot slot vraagt een toekomstbestendige democratie om voortdurende aanpassing aan maatschappelijke veranderingen. Dit betekent dat ongelijkheden in politieke participatie moeten worden aangepakt, dat er geïnvesteerd moet worden in inclusieve vormen van inspraak en dat de democratische rechtsstaat zichzelf blijft versterken tegen interne en

externe bedreigingen. Democratische veerkracht ontstaat niet vanzelf; het is een actief proces dat inzet vereist van burgers, bestuurders en instituties.

Het is dus niet de vraag óf we in onze democratie willen investeren, maar hoeveel we bereid zijn te doen om haar te beschermen en te versterken. Democratie is geen vanzelfsprekendheid, maar een verantwoordelijkheid die collectieve inspanning en waakzaamheid vergt. De toekomst van onze democratische rechtsstaat ligt ook in onze eigen handen—en die toekomst begint vandaag.

Dr. Frank Wanders is expert in de politiek-maatschappelijke ontwikkeling van jongeren en werkt als senior onderzoeker en beleidsadviseur bij ProDemos.

Literatuurlijst

- ANP. 'Praktisch opgeleiden hebben vertrouwen in kabinet.' *Binnenlands Bestuur*. 2 juli 2024. URL: <https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/frisse-wind-en-andere-koers-geven-kiezers-vertrouwen-kabinet>
- Avery, P., Levy, S., Simmons, A., & Scarlett, M. 'Adolescents' conceptions of democracy in Central/Eastern Europe and the United States.' *Journal of International Social Studies*, 2012, vol. 2, pp. 25–52.
- Barsegyan, V., Knigge, A., & Maas, I. 'Social origin and political participation: Does education compensate for or reinforce family advantages and disadvantages?' *Acta Politica*, 2024, vol 59, pp. 340–363.
- Beugelsdijk, S. 'Van 'aap, noot en mies' naar 'ik'.' in: F. Demant, J. van Kooten, M. Olde Monnikhof, & K. Putters (Eds.), *De stand van vrijheid*

in Nederland. Vrijheid in Nederland 75 jaar na de bevrijding. Nationaal Comité 4 en 5 mei & Sociaal en Cultureel Planbureau. 2020, pp. 51–62.

- Bovens, M. *De diplomademocratie: Hoe opleidingsverschillen de Nederlandse politiek beïnvloeden*. Universiteit Utrecht. 2025.
- Bovens, M., & Wille, A. *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam University Press. 2010.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. 'Nederlander heeft meer vertrouwen in de EU dan in de Tweede Kamer.' 14 mei 2024, URL: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/20/nederlander-heeft-meer-vertrouwen-in-de-eu-dan-in-de-tweede-kamer>
- Daas, R., Ten Dam, G., Dijkstra, A., Karkdijk, E., Naaijer, H., Nieuwelink, H., & Van der Veen, I. *Burgerschap in beeld: Burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs in vergelijkend perspectief*. Universiteit van Amsterdam. 2023.
- De Groot, I., Goodson, I., & Veugelers, W. 'Dutch adolescents' narratives about democracy: 'I know what democracy means, but not what it means to me.' *Cambridge Journal of Education*, 2014, vol. 44, pp. 271–292.
- Dekker, P., De Ridder, J., & Van Houwelingen, P. *Burgerperspectieven 2017* | 3. Sociaal en Cultureel Planbureau. 2017.
- Demant, F. 'Gevoelde vrijheid.' in: F. Demant, J. van Kooten, M. Olde Monnikhof, & K. Putters (Eds.), *De stand van vrijheid in Nederland. Vrijheid in Nederland 75 jaar na de bevrijding*. Nationaal Comité 4 en 5 mei & Sociaal en Cultureel Planbureau. 2020, pp. 51–62.
- Economist Intelligence Unit. *Democracy index 2023: Age of conflict*. 2024.
- Flanagan, C. A., Galloway, L. S., Gill, S., Galloway, E., & Nti, N. 'What does democracy mean? Correlates of adolescents' views.' *Journal of Adolescent*

Research, 2005, vol. 20, pp. 193–218.

- Gallego, A. 'Unequal political participation in Europe.' *International Journal of Sociology*, 2007, vol. 37(4), pp. 10–25.
- Inspectie van het Onderwijs. *Peil burgerschap einde basisonderwijs 2019–2020*. 2022.
- Ipsos. *Kiezersonderzoek Tweede Kamerverkiezingen 2023*. 2023, URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2023-12/Kiezersonderzoek%20TK23_v1.0.pdf
- Kiesraad. *Opkomstcijfers en verkiezingsdeelname: Een analyse van de laatste verkiezingscyclus in Nederland*. Kiesraad Nederland. 2021.
- Kiesraad. *Tweede Kamerverkiezingen 2023: Opkomstcijfers en stemgedrag per regio*. Kiesraad Nederland. 2023.
- Kiesraad. *Europese Parlementsverkiezingen: Historische opkomstcijfers en stemgedrag in Nederland*. Kiesraad Nederland. 2024.
- Kunst, S., Geurkink, B., Kuschel, A., & Miltenburg, E. *Burgerperspectieven 2024 | 3*. Sociaal en Cultureel Planbureau. 2024.
- Miltenburg, E., Geurkink, B., Herweijer, L., & De Ridder, J. *Burgerperspectieven 2023 | 3*. Sociaal en Cultureel Planbureau. 2023.
- Miltenburg, E., Geurkink, B., Tunderman, S., Beekers, D., & De Ridder, J. *Burgerperspectieven 2022 | 2*. Sociaal en Cultureel Planbureau. 2022.
- Muis, Q. *Who are those people? Causes and consequences of polarization in the schooled society*. Tilburg University. 2024.
- Munniksmma, A., Dijkstra, A. B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. *Burgerschap in het voortgezet onderwijs*. Amsterdam University Press. 2017.
- Nieuwelink, H., Ten Dam, G., Geijssel, F., & Dekker, P. 'Growing into politics? The development of adolescents' views on democracy over time.' *Politics*, 2018, vol. 38(4), pp. 395–410.
- Nord, M., Lundstedt, M., Altman, D., et al. *Democracy report 2024: Democracy winning and losing at the ballot*. V-Dem Institute. 2024.
- Parlement.com. Opleidingsniveau Tweede Kamerleden. URL: https://www.parlement.com/id/vk6bd3xy9nl2/opleidingsniveau_tweede_kamerleden
- Schmeets, H. *De lage deelname aan de samenleving in Heerlen*. Centraal Bureau voor de Statistiek. 2023.
- Tiemeijer, W., Bovens, M., & Keizer, A. *Grip: Het maatschappelijk belang van persoonlijke controle*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). 2023.
- Van Ostaijen, M. 'Wij, theoretisch geschoolden, hebben een meritocratische ravage aangericht.' *de Volkskrant*. 17 januari 2025. URL: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/wij-theoretisch-geschoolden-hebben-een-meritocratische-ravage-aangericht~bf817790/>
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). *Nederland in een fragmenterende wereldorde*. WRR. 2024.